

Üçüncü Baskıya Önsöz

Bu kitabın okuyucu ile buluşması, sanıyorum 2011'in son aylarındadır. Müstesna bilgi birikimi ve ince zekâsıyla her satırı gözden geçirerek, kitabın sorumluluğunu üstlenmiş olan İter Ertuğrul, o günlerde bir söyleşi yapmamızı istedi. O söyleşi bu üçüncü basımda yer alıyor. Şimdi okuyunca hissediyorum ki, İter bunu sanki bir ek önsöz olması için tasarlamış ve vurgulanmasına önem verdiği şeyleri bana söyletiyor. İter kısa bir süre önce aramızdan ayrıldı. Bunları ve birçok şeyi kendisiyle konuşma şansından yoksunuz.

Ancak, bu söyleşide Ertuğrul'un vurgularını okuyucu değerlendirecektir. Bunları tamamlayacak birkaç noktaya ise burada değinmek istiyorum.

Birincisi, tarihin seyri ve bunun yarattığı değişmelerin hızlandığı ve çeşitlendiği dönemlerin taşıdığı özellikler ve sürprizlerdir. Bunların toplumu hangi noktalara yönlendirdiğini kavramak ve mümkünse öngörebilmek iktisatçının (ayrıca sosyal ve siyasal bilimcinin) bakışını zenginleştirir. Onu sorgulamaya yönlendirir. Kendisine 'verilmiş' çerçevenin dışına çıkma ve farklı boyutlar keşfetme olanağı yaratır.

1920'lerin (bunu ister 1919'un Versailles'ı ile ister 1917'nin Ekim Devrimi ile ister 1919 – 1923 bütünlüğünü Cumhuriyet ile başlatalım) ve 1930'ların dünyası, her bakımdan, her yönüyle zengin bir yirmi (küsür) yılı önümüze seriyor. Bu, 'tek tip' ve içine kilitlenen bir dünya değildir. Değişik parçalara ayrılabilir. Parçalar arası çekim zayıflamaktadır. Her parça içinde özgün deneyimler ortaya çıkıyor. Deneyimlerde mutluluklara erişilebiliyor, hayal kırıklıkları ve toplum dramları da yaşanıyor. Kısacası, biraz zorlayarak söylersek, o yirmi (küsür) yılda iktisatçı ve siyasetçi için yüz yıllık malzeme bulunabilir.

İkinci nokta, araştırmacı için her boyutuyla zengin bu dünyanın, sadece dar alan çalışmalarında değil, toplum ölçeğinde de ciddi ve kalıcı eser bırakmış iktisatçıları yetiştirmiş olmasıdır.

En tanınmış isim, herhalde John Maynard Keynes'tir. Victoria çağının İngiltere'sinde, liberal değerlerin entelektüel çevreler ve kimlikler yarattığı ortamda yetişip olgunlaşarak, 20. yüzyılın kapitalizminde 1914 ile başlayan büyük dramları yorumlamaya girişmiş, oradan ilerleyerek, 1936'da ünlü eseri *Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi*'ni çıkarmıştır. Kitap, sonraki yıllarda, kapitalizmin iktisat politikalarında kılavuz olarak kabul edilmiştir. Aynı dönemin yarattığı farklı bir iktisatçı tipi Hjalmar Schacht'tır. 1923'te, savaşta yenik ilan edilmiş ve ağır ekonomik yıkım yaşayan Almanya'da, Merkez Bankası'nın başına geçmiş, sonra ilginç ve serüvenli bir yol tutturarak Nazi Almanya'sında ekonomiyi şekillendiren bir başrolün sahibi olmuş, daha sonra gözden düşmüş ve bu çizgisi Schacht'ı, 1945 sonrasında Nürnberg Mahkemesi'ne kadar götürmüştür.

Daha kısa bir zaman diliminde yaşanmış da olsa türünün ilk, ilginç ve önemli istikrar politikasını, 1920'lerin ikinci yarısında Fransa'da gerçekleştirmiş olan (ve o günlerin Başbakanının adıyla 'Poincaré Stabilizasyonu' olarak bilinen uygulamaların sahibi) Merkez Bankası Başkanı Emile Moreau'yu önemli bir ad olarak belirtmek gerekir. Bu uygulama, ekonomisi inişe geçmiş çaresiz Fransa'yu çıkışa yönlendirmiş, gitgide büyüyen altın rezervleri, savaş müttefiki İngiltere tarafından terk edilmiş olan Fransız kapitalizmine kısa sürede o terk edenleri kısıktırarak bir canlılık getirmiştir!

Örnekleri çoğaltabiliriz. Bir kaçını daha belirtelim. Evgeni Preobrajenski, Sovyetlerin başlangıç döneminin en önemli iktisatçılarından. 1925'te ortaya koyduğu 'Sosyalist İlk Birikim' tezi, 1920'lerde farklı görüşlerin canlı bir entelektüel ortam oluşturduğu ülkesinde ve dışarıda yaygın bir biçimde ilgi görmüştür. Tez, büyük bir köylüler ülkesinde geniş çaplı ve hızlı bir sanayileşme stratejisine ufuk açan çizgisiyle, görüldüğüne göre, 1929 / 30'dan başlayan atılıma ilham vermiştir. Ancak, bu atılımın direksiyonunu elinde tutan Stalin, Ekim Devrimi'nden başlayarak Preobrajenski'nin Troçki'ye yakınlığını (ve *sol muhalefetin* sözcülüğünü) bir kenara yazmış ve o da 1930'ların 'kayıplar listesi' ne alınmıştır.

Başka bir diyara geçerek, 1930'ların Amerika'sında, Roosevelt'in 'New Deal'inin kapitalizmin o tarihe kadar gelen çizgisinden nasıl farklılaştığını göreceğiz. Roosevelt'in 'beyin takımı' içinde ve dışında bu değişik kapitalizm deneyiminin ortaya çıkardığı yeni iktisatçı ve sosyal bilimci tipinin gelişimini görmek ilginçtir. İlginçtir, çünkü toplum boyutuna sahip (ya da kapitalizme toplum boyutu kazandırmaya yönelik) iktisatçı tipinin bir büyük kapitalizmde kısa sürede çoğalması, 1930'ların Amerika'sı dışında rastlanabilen bir örnek değildir.

Ve Türkiye'den de bu iktisatçı kümesine entelektüel kapasite bakımından hiç bir tereddüt duymaksızın katacağımız bir isim vardır: 1930 – 32 yıllarının İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Özkan). Mustafa Şeref, dünya ekonomisini ve özellikle 1929 / 30'da kapitalizmde başlayan çöküşü yetkinlikle analiz eder. O düzeyden, Türkiye gibi günün köylüler ülkesinin ekonomisine bir bütünlük içinde bakar. Bu ülkede dönecek ekonomi yolunun üretim güçlerini kısa sürede geliştirmekten başkası olamayacağını açık seçik ortaya koyar. Bunun motoru olacak sanayi hareketinin 1930'larda ancak devletçilikle vücut bulacağını gösterir. İktisat Vekili olarak, bunu temelini atarak başlatır. Mustafa Şeref, entelektüel kapasiteye sahip iktisatçının, Türkiye gibi bir ülkede nadir rastlanan ileri görüş örneğidir.

İşaret edilebilecek üçüncü nokta, ekonomide 1920’lerde ve 1930’larda *inişler ve çıkışların* keskinleşmesidir. Çıkışlardan, ama özellikle inişlerden kapitalizm hakkında çok şey öğrenebiliyoruz. Keskin inişler, içinde her boyutta çeşitli sorunları besleyen ve kısa sürede açığa çıkaran özellikleriyle, sadece iktisatçı için değil, sosyal ve siyasal bilimlerin hemen her alanı için zengin deneyimler sunuyor.

Kapitalizmin dünyasında büyük çıkış ile büyük inişi ve bunu devamında yine bir çıkış girişimini yirmi yıl gibi bir süre içinde yaşamış ilginç ülke Amerika’dır: 1920’lerin başından itibaren büyük çıkış; sonra 1929 – 32’de büyük iniş ve sonra da ‘New Deal’ ile değişik bir büyük çıkış girişimi. (Amerikan kapitalizminin nadir görülen büyüklükte çıkış yakaladığı 1940’ların savaş ekonomisi koşulları bu kitabın dışında kalıyor). Dönemin dikkate değer büyük çıkışı ise 1930’ların Sovyetler Birliği’nde yaşanmıştır. Çünkü bu, iddialı bir planlama ve sanayileşme hamlesiyle iç içe hedeflenen bir yapı değişikliği olmuştur. Türkiye de önce 1920’li yılların ikinci yarısında tarımın canlılığı ve bununla örtüşen demiryolu yapımının öncülüğü ile yüksek bir ekonomik büyüme hızı yakalamış ve Cumhuriyetin ilk çıkışını yapmıştır. İkinci çıkış, 1930’ların ortalarından itibaren programlı sanayi hareketinin başlaması, bunun süregelen demiryolu atılımıyla birleşmesi ve tarımda yaşanan ikinci canlanma ile tamamlanmasıyla gerçekleştirilmiştir.

İnişlerin en dramatik tablosu herhalde 1928 / 29 sonrası Almanya’ında ve Orta Avrupa’da yaşanıyor. 1920’lerin ortalarında, Amerikan ekonomisinin büyük çıkışının ‘bonus’unu (kredilerini) alarak çıkışa geçen Alman ekonomisi (ve yanında sürüklediği Orta Avrupa), birkaç yıl sonra ‘bonus’un önce küçülmesi ve sonra tükenmesi üzerine türbülansa giriyor. Sonrasını biliyoruz: Almanya, 1930’ların ilk yarısında teslim olduğu Nazizm’in deneyim alanı haline geliyor. Bu sürükleniş bugün de, Türkiye ve başka ülkeler için derslerle doludur. Kitabın ilgili satırları dikkatle okunabilir.

Buradan dördüncü noktaya geliyoruz: 1920’lerin kapitalist ülkelerinde ekonomi senaryoları farklılaşıyor ve böyle bir seyir içinde kapitalizmler arası bir ‘uyumlu düzene erişme’ (iktisatçı diliyle *convergence*) olanağı bulunamıyor. Bu aranıyor ama bulunamıyor. Ara çözümlerle idare ediliyor. (1925’de, ekonomide çift ‘rezerv para’ lı bir ‘altın standardı’nın kabulü veya siyasette düzenlenen Locarno ve Kellog Paktlarının geçicilikten öteye geçemeyen çözümleri 1920’lerin karakterini yansıtır) 1920’lerde ekonomide kalıcı buluşma noktaları yakalayamayan ülkelerde (‘büyük devletler’de), 1930’larda artık farklı farklı siyasal tablolar oluşacaktır. Bu ilginç bir metamorfozdur. 1930’larda bundan böyle bir ‘ortak uyumdan uzaklaşma’ (‘divergence’) süreci başlamıştır. Bu süreç içinde, her kapitalist ülke kendine söz konusu farklılaşmayı keskinleştiren modeller bulma ve yapma peşindedir. Ve o modellerin tümü kendi içinde işlerliğe sahip olacaktır! 1930’lar sanki “Ey dünyanın kapitalist yönetimleri! Birleşmenize gerek yoktur. Zincirlerinizden kurtulunuz!” demektedir.

Böyle bir tabloya nasıl ve nereden gelinmiştir?

Sorunun yanıtını aramak, bulabilmek için tarihçiye başvuracağız. Çünkü oraya kapitalizmler arası bir savaş senaryosundan, ‘Büyük Savaş’tan (1914 – 1918) geliniyor. O, kapitalizmin

dünyasında ilk kez uzun süren, ağır, büyük ölçekte yıkım yaratan savaş olmuştur. Yıkımın etkileri, 1920'lerde yeniden bir uyuma erişmeyi gözetken, ama bunun ortak eksenini bulamayan, bulamayıp farklılaşmaya başlayan kapitalizmleri yaratmıştır.

1920'lerin dünya ekonomisinde motor Amerika'dır. Amerikan ekonomisinin 1929'da başlayan keskin inişi, 'Büyük Savaş'ın sonrasında kapitalizmler arasında açığa çıkan farklılaşmaları berraklaştırıyor. Bunların bir araya gelme olasılığının ortadan kalktığını gösteren süreçler işlemeğe başlıyor. Artık, "herkes, başının çaresine baksın!" ortamına giriliyor. Ekonomide de, siyasette de sahne değişiyor. Orada, 'Yeniden ve Daha Büyük Savaş' senaryosundan başka bir şey yaratılamayacaktır. Kapitalizmin kudreti, 1930'ların sonlarından itibaren sadece ve sadece bir 'Daha Büyük Savaş'la ölçülecektir!

1914'e giderken usul usul demlenen 'Büyük Kapışma', 1930'larda yeniden ve gözle görülür bir biçimde demleniyor. 'Büyük Savaş'ın 2. perdesinin hazırlığı başlamış gibidir. Güçlenme hazırlıkları 1935'ten sonra gündemin ilk maddesidir. Ekonomide güçlenmeye girişenler Amerika ve daha belirgin olarak Almanya'dır. Almanya, bunu bir savaş ekonomisi kurgusuna erken (1935'te) başlayarak yürütüyor. Amerika'da ise, dönemin sonlarına doğru yeni ve büyük arzular doğacaktır. Teknolojik yeniliklerin ve büyük üretimin Amerika'sı, Avrupa'dan dünyaya yayılacak bir savaş sayesinde, ekonomide büyük bir atılım yapabileceğini görmüştür. Görüş doğrudur. Amerika, buradan hareketle önce Atlantik Ekseni'ni kurabileceğini fark edecek ve 2. Dünya Savaşı ('Daha Büyük Savaş') yıllarında dünya ekonomisi ve siyasetinde esas söz sahibi olma arzusunu, (Almanya'nın benzer arzusu söndürülürken) gerçekleştirmeye doğru ilerleyecektir.

Yukarıda da belirttik. 1930'larda önem kazanan ülke Sovyetler'dir. O yılların büyük üretim hamlesi içinde, kapitalizminki gibi bir ekonomik kriz ve durgunluk yaşamazlar. Güçlenerek, sonraki 'Daha Büyük Savaş' yıllarının kapışmasında kapitalizmin de geleceğini belirleyecek bir konuma erişerek en ağırlıklı rolü oynayacaklardır.

Türkiye Cumhuriyeti 1930'ları, usta dış politikası ile ve ekonomide programlı bir sanayi hareketi yaratarak üretim güçlerini seferber etmeyi bilen bir akılla değerlendirmiştir. Bunun önemi, ustalığın zor koşullarda sürdürüldüğü 2. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkacaktır.

1930'larda, geçmiş yüzyıllık *Pax Britannica* çizgisinden (hegemonyasından) mecburen uzaklaşan İngiltere, sarsıntı geçiren ekonomisini (Commonwealth'in de varlığı ile) toparlayabilmiştir. Ancak, yaklaşan savaşın 'Büyük'lüğü karşısında yapabileceği pek bir şey yoktur. Kısa sürede âciz kalacak sonra Amerika'nın üretim ve teknoloji 'Büyük' lüğü ve tarihi Atlantik İttifakı ile ve de özellikle savaş diplomasisi ile ayakta kalacaktır. Fransa ise, önce baş edemediği iç sorunlarla (1932 – 39) zayıf düşecek, sonra Alman işgaliyle (Haziran 1940) "sömürgeci" fakat âciz devlet konumuna sürüklenecek ve kapitalizmin sahnesinde arkaya çekilecektir.

Kıscacası, 1930'lar şunu hissettirmiştir: Kapitalizmler arası bir büyük hesaplaşma yeniden ihtiyaç haline gelmiştir. 'Büyük Savaş' (1914 – 1918) kapitalizmin "ihtiyacı" olan dünya hegemonyasını, kapitalizmin eriştiği gelişmenin hızına ve çeşitliliğine (ve karmaşıklığına) cevap bulacak biçimde kurmak için yeterli olmamıştır. Yeni bir dünya hegemonyasına, kapitalizm, ancak ye-

ni ve ‘Daha Büyük Savaş’la erişebilecektir. Ondan sonra, uzunca bir süre (1970’lere kadar) yeni hegemonyanın -*Pax Americana* – kabulü içinde kendi uyumunu gerçekleştirecektir.

Ve beşinci nokta.

Tablonun ayrıntılarına ve bütününe iktisatçı gözüyle bakılırsa, kapitalizmin dünyasında ilerlemenin iki safhası olan gelişme ve krizi bir arada ve geniş bir çerçevede ele almak mümkündür. 1920’den 1940’a uzanan dönem teknik yenilikleri, yeni ürünleri, büyük ölçekli üretim ve yeni üretim yöntemleriyle (savaşta ve savaş dışında) 1914 öncesinden bir başka çağa geçişin fotoğrafıdır. İnsanlar yepyeni icatlar ve bunların uygulamalarıyla yepyeni bilgilere erişmişler ve bunları geliştirmişlerdir. Siyasette kitle partilerinin zamanı gelmiştir. İktisatçılar da kendi dünyalarında ilerlemişler, adını koymasalar da ‘modeller’ le çalışmaya, araştırma ve ölçümlerle yeni analiz düzeylerine erişmeye başlamışlardır. Dönemin sonlarında, ekonominin ilerleme çizgisine ‘konjonktür dalgaları’ ile değil, yeni yaklaşımlara kapı açan ‘büyüme’ kavramları ile bakmaya başlayacaklardır. Yirminci yüzyılın iki büyük savaşını ve aradaki savaş dışı yılları kapsayan bu tablonun yeni bir çağa geçiş olduğunu görerek ve buna bir bütünlük içinde bakarak “Evet, bu bir gelişmedir” demek mümkündür.

Aynı dönemin bir de öteki yüzü var. Bunu, yukarıda vurgulanan hususları yineleme pahasına, yeniden ve başka bir şey arayabilmek için düşünelim. Çünkü kapitalizmin 19. yüzyılda merkezileşmiş ve hegemonya ile şekillenmiş olan modeli -*Pax Britannica*- 1914’ten itibaren çatlamıştır. 1800’lerin ikinci yarısında emperyalizm (ya da *çok gelişmiş* kapitalizm) mertebesine erişmiş İngiltere, 20.yüzyılda gitgide daha büyük birikimler isteyen dünya sermayesinin ev ödevlerini artık gereğince yapamamaktadır. 19.yüzyılın hegemonyası sayesinde kapitalizmleri bir arada tutan ‘tutkal’ (ne ise!) erimektedir.

Erime, Amerikan ekonomisinin 1929’da başlayan ‘Büyük İniş’inden sonra onarılması olanaksız noktaya varacaktır. Kurumlar, konvansiyonlar, sözleşmeler, yani kapitalizmin üst yapı birikimi (adeta bir savaş halindeki gibi)geçersiz olur, işlemez. Bunu sadece ‘Büyük iniş’e mi bağlamak gerekir yoksa 1914’ten itibaren açığa çıkan daha derin bir şeylere mi? Üzerinde düşünülmesi gereken bir şey, kapitalizmin devletlerinin 1930’larda *gecikmeksizin* savaşa gidişidir. Kurumlarını, insanlarını, varlıklarını yok ederek işleyen bir süreçler bütününe nasıl nitelemek gerekir?

Biri biriyle kaynaşan (askeri, ekonomik, finansal, siyasal, diplomatik) kriz yavrularını kucağında besleyerek oluşan, böylece kendi içinde *devasa bir bütünlük* taşıyan ve ancak *otuz yıllık* zamanda tükenen bir *Ana Kriz!* Tüm krizlerin anası.

İktisatçı ya da sosyal bilimci 1920 – 1940 (ya da 1914 – 1944) tablosu karşısında hangi yoruma yönelsin? ‘Gelişme’ nin bütünlüğüne mi, ‘Kriz’in bütünlüğüne mi? Yoksa bir üçüncü yorum peşine mi düşsün? Şu var ki, herhalde, kapitalizm tarihinin özel koşullarında sistemik ve çok boyutlu bir olgu ile karşı karşıyadır.

Çalışkan dostum Serdar Şahinkaya, kitabın birinci basımına değer katan ve bunun sadece bana ait bir metin değil, kendisinin ve sevgili İlder’in katılımıyla hepimizin ortak bir ürünü olmasını sağlayan çalışmasını üçüncü basımda da sürdürdü. Serdar’a şükranımı tazelerken, ileride birlikte yapacağımız çalışmaların müjdesini hissediyorum.

Fahri Aral'ın kitabı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'nın bir ürünü olarak okuyucuya verirken, bunu nasıl sahiplenerek verdiğini ancak kitabın yazarı hissedebilir. Fahri Aral'a ve 'meçhul askerleri'ne emekleri için yeniden teşekkür ederken, onlarla her basımda dostluğumuzun biraz daha pekiştiğini görüyor ve bundan mutluluk duyuyorum.

BİLSAY KURUÇ
Gölbaşı - Ankara, 2017